

є придушення головних прав людини в умовах авторитарного режиму, спогад про який стимулює прихильність універсальним принципам прав людини. Однак таке «негативне» визнання прав людини виявиться незворотним лише тоді, коли справедливість буде зрозуміла як «регулятивна ідея» діяльності всіх в умовах перспективи здійснення громадянського світового порядку в дусі Канта, коли суб'єктом міжнародного права виявиться окремий індивід з його невід'ємними правами.

Таким чином, співвідношення між універсальним і національним у ціннісному вимірі права слід розглядати як співвідношення доповнювальності за нормативним пріоритетом універсального над партикулярним. Водночас не припустимо зведення загальнолюдських принципів справедливості до простих декларацій, які прийняті за прагматичними політичними міркуваннями; їх визнання, обґрунтування та виправдання необхідності, а також законодавче закріплення має стати дійсним підґрунтям національних правових систем.

Література

1. Алексеев С. С. Социальная ценность права в советском обществе. — М., 1971.
2. Пеневски П. Право и ценности: Пер. с болг. — М., 1987.
3. Рабинович П. М. Социалистическое право как ценность. — Л., 1985.
4. Политико-правовые ценности: история и современность / Под ред. В. С. Перессянца. — М., 2000.
5. Балдура О. О. Єдність цінностей та істини у праві. — К., 2000.
6. Оборотов Ю. П. Традиции и обновление в правовой сфере. — О., 2002.
7. Алексеев П. П. Основы философии права. — Прага, 1924.
8. Бермап Г. Дж. Вера и закон: примирение права и религии. — М., 1999.
9. Роулз Дж. Теория справедливости. — Новосибирск, 1995.
10. Sandel M. L. Liberalism and the Limits of Justice. — Cambridge, MA, 1982.
11. Макинтайр А. После добродетели. — М., 2000.
12. Апель К.-О. Етноетика та універсалістська макроетика: суперечність чи доповнювальність? // Політична думка. — 1994. — № 3. — С. 117.
13. Апель К.-О. Етноетика та універсалістська макроетика: суперечність чи доповнювальність? (продовження) // Політична думка. — 1994. — № 4. — С. 85.
14. Максимов С. І. Ідея права і національний характер // Вісник національного університету внутрішніх справ. — 2002. — Спецвип. — С. 86.

УДК 340.132:316.752

А. Ф. Крижанівський

АКСІОЛОГІЯ ПРАВОПОРЯДКУ

Передусім, нині неможливо обійти увагою питання стосовно загального стану у царині аксіологічних досліджень вітчизняних правників. Навіть поверхневий його огляд свідчить, що периферійність аксіологічної тематики у вітчизняній юриспруденції, відсутність ґрунтовних новітніх її досліджень* так чи інакше пролонгують ситуацію очевидної методологічної і онтологічної обмеженості правознавства в осягненні сучасних процесів правового буття українського суспільства.

Рівень, на якому здійснюються нині дослідження ціннісної проблематики у правовій сфері України, не здатний забезпечити необхідну конкретність теоретичних міркувань про право. Не вивчений значущий потенціал аксіологічної характеристики більшості основних правових явищ і права у цілому. І головне, вітчизняна юриспруденція слабо розробляє специфіку ціннісного сприйняття права і правових явищ на національному рівні — аспект, який все більш очевидно виявляє себе у процесах гальмування і пробуксовування реформ у правовій сфері.

Проте тенденції правового розвитку свідчать про посилення у сучасному праві саме ціннісної складової, що дає підстави правникам визначати його як нормативно-ціннісну систему (Ю. М. Оборотов). Осягнення сучасним правознавством плюралістичної природи права, розмаїтості правового буття також акцентує значущість його ціннісного підґрунтя. Це, безперечно, актуалізує дослідження як аксіології права у цілому, так і його окремих складових. Якраз у останньому аспекті значним теоретико-емпіричним потенціалом володіє вивчення ціннісної природи правопорядку — правового феномена, котрий займає «вищі щаблі» у системі правових категорій юриспруденції (А. М. Васильєв), і є тією правовою цінністю, яка значною мірою визначає цінність самого права.

Система правових цінностей має ієрархічний характер, і тому з'ясування місця і ролі кожної з них у цій системі здатне виявити пріоритети правового розвитку, а також деформації правової політики. Дослідниками правових цінностей з різних позицій визначаються у якості головної правової цінності норма права (Г. Кельзен), справедливість (Ю. М. Оборотов), суб'єктивні права (Л. С. Явич, А. В. Поляков), правова форма рівності, свободи і справедливості (В. С. Нерсесянц), законність (М. Шаму). Проте і досі зберігає свою актуальність висловлене ще у 1985 році зауваження П. М. Рабіновича щодо відсутності загальної концепції ієрархії правових цінностей як елементів єдиної правової системи. Її розробка, як вважає відомий теоретик права, вимагає вирішення наступних питань: необхідність і критерії побудови такої ієрархії, співвідношення в ній абсолютних і відносних елементів, її обов'язковість, можливості використання в практиці та ін. [1, 34].

Як зазначає Ю. М. Оборотов, саме справедливість мислиться як порядок відносин, у якому кожному належить своє місце і припадає те, що належить. Ідея такого порядку утворює певну цілісність, органічний зв'язок. Ієрархічний порядок, у якому стоять по відношенню одна до одної цінності, їхнє правильне співвідношення — суть справедливості. Співіснування реалізованих цінностей на ґрунті загального взаємного визнання і є порядок суспільної справедливості, який слугує основою для ідеї права. При цьому для дієвості правової системи зовнішньому статусу справедливості має відповідати внутрішній статус добротності, що помилково називається мінімумом моральності [2, 34].

Аксіологія правопорядку, якщо виходити із визначення цінності права як його позитивної значущості (ролі) у задоволенні потреб суб'єктів [1, 10], обіймає цілий комплекс проблем, що виявляють реальне значення правопорядку для підтримання впорядкованої, безпечної та передбачуваної життєдіяльності

суспільства, індивідів і груп людей. За такого підходу постають питання ціннісного співвідношення права і правопорядку, власної цінності правопорядку, а також її взаємопов'язаністю з цінністю інших правових явищ. Ще одне питання — осягнення «питомої ваги» правопорядку у системі правових цінностей, а відтак, визначення його місця у ціннісній ієрархії правових явищ — також є важливим у полі аксіології правопорядку. Особливого значення тут набуває визначення аксіологічної «ніші» правопорядку і законності, розірвання ідеологічної пуповини, якою марксистська юриспруденція пов'язала ці феномени. Це визначило занижену онтологічну планку правопорядку, а у царині методології призвело до «залишкового» його сприйняття як результату (наслідку) законності.

Одним із важливих аспектів аксіології правопорядку є осягнення його співвідношення з суспільством та із суспільним буттям у цілому, особливо, якщо прийняти до уваги те, що правопорядок традиційно пов'язується з державою та діяльністю її владних інституцій, а також — із законністю. Мова не може йти про заперечення визначної ролі державної влади в забезпеченні правопорядку у суспільстві — ця теза не підлягає ревізії. Мають бути ґрунтовно зміщені акценти щодо нормативно-ціннісного та інституційного забезпечення правопорядку, визначені співвідношення суспільства, громадянського суспільства і держави у цій сфері.

Методологічно більш важливим є з'ясування ціннісної значущості правопорядку як для суспільства, так і для держави, умовне розмежування цих ціннісних аспектів правопорядку для розуміння реального співвідношення суспільства і держави у процесах формування правопорядку, а відтак — і його природи, «витоків», механізмів функціонування у сучасному суспільстві.

Правопорядок інтегрально виражає певний стан і якість всього суспільного життя, у ньому знаходить свій вияв характер і зміст всіх основних елементів суспільного буття в певний історичний момент. «Правовий порядок, — наголошує К. В. Макаров, — є цінністю в силу того, що відбиває настанови на стабільність, однорідність, максимальну формальність правових відносин, на функціональність» [3, 69].

Соціальна цінність правопорядку визначається і тим, що хоча потреби суспільства до впорядкованості та організованості задовольняються різноманітними засобами у різних нормативних та індивідуальних формах (моральних, релігійних, традиційних, корпоративних, правових тощо), але правовий порядок як легалізований, офіційно підтримуваний і примусово забезпечуваний спектр впорядкованості найбільш соціально значущих сфер суспільних відносин, які стосуються прав і свобод особистості, функціонування громадянського суспільства і держави, має потужний потенціал «несучої конструкції» забезпечення стану впорядкованості всієї суспільної життєдіяльності.

Правопорядок складає таке соціально-правове благо, яке інтегрує всі сторони і рівні правового регулювання суспільних відносин — у царині приватного і публічного, матеріального і процесуального, міжнародного, інтеграційного і національного, також на рівні галузі, правового інституту і правової норми.

Будучи втіленням у реальне правове життя нормативів і цінностей свободи, справедливості і формальної рівності, правопорядок є виявленням і «підтвердженням» цінності (соціальної, інструментальної та ін.) самого права.

Це благо суспільне, проте, одночасно і особистісне, групове (корпоративне). Тільки за надійного, ґрунтованого на принципах і вимогах права порядку індивіди, соціальні групи і все суспільство отримують необхідні умови для нормальної реалізації своїх життєвих функцій. Руйнація усталеного правопорядку спричиняє негативний вплив на всю систему суспільної життєдіяльності, у тому числі і на ціннісну та нормативну регуляцію суспільних відносин у неюридичній сфері (моральній, етичній, ідеологічній, політичній, економічній тощо).

Правопорядок — це також економічне благо, бо є передумовою ефективного функціонування відносин власності, виробництва матеріальних цінностей, обміну товарами, задоволення матеріальних потреб тощо. Якщо правопорядок сприймати за аналогією з економічними категоріями, то його можна визначити як «правовий капітал» суспільства, бо саме правопорядок накопичує весь позитивний результат діяльності людей і їхніх спільнот у правовій сфері, результат тих невід'ємних рис особистості, завдяки яким вона виявляє свою здатність до життєдіяльності на засадах права, розуміння цінності прав і обов'язків, поваги до інтересів інших учасників правового життя та активної позиції щодо захисту порушення власного права та права інших осіб. Звісно, правопорядок не може бути оцінений у грошовій формі; його цінність може бути означена категорією «правовий комфорт» для людини у суспільстві. Ця категорія інтегрує у собі і правову врегульованість суспільних відносин, у яких виявляються важливі для особистості права, свободи та інтереси, і забезпечуваність та захищеність цих прав, свобод та інтересів з боку громадянського суспільства і державних інституцій, і особисту безпеку людини у громадських місцях та вдома, і надійне забезпечення прав особи у відносинах з державою. Причому ці окремі складові «правового комфорту», поєднуючись у цілісний фон правового існування суспільства, в різних суспільних і особистісних ситуаціях можуть набувати різного ступеня актуалізації і в ролі домінанти визначати суб'єктивне сприйняття особою якості правового впорядкування, тобто формувати індивідуальний і суспільний образи правопорядку. Для аналогії правопорядку з правовим капіталом є і така підстава: як універсальна правова цінність правопорядок здатний опосередковано «конвертуватися» у інші цінності, що мають задовольняти первинні потреби людей у безпечному цивілізованому існуванні у рамках суспільства. «Правовий комфорт» у суспільстві є неодмінною передумовою стимулювання сумлінної та ефективної трудової діяльності громадян, інвестування отриманих ними доходів у довгострокові програми, легальних перспективних інвестицій національних і особливо зарубіжних підприємців у вітчизняну економіку — і це тільки один ланцюжок впливу правопорядку на економічні процеси у суспільстві.

Правопорядок, як це не буде звучати незвично, — політичне, ідеологічне і духовне благо. Тобто правопорядок є передумовою, а відтак, і метою задоволення людьми та їхніми спільнотами політичних, ідеологічних і духовних інте-

ресів і отже характеризується як цінність такого гатунку. Правопорядок є формою і засобом вираження та ствердження цінностей демократії, що покликана закріпити в оптимальних цивілізованих формах свободу і відповідальність у сфері політичного життя [4, 275].

Духовні витoki правопорядку знаходяться у тому, що він є духовним витвором людини у прагненні до цивілізованого існування в рамках правового порядку. Правопорядок — це духовне надбання суспільства, бо суспільний спокій, безпека, впорядкованість ґрунтовних сфер людського існування і є тими чинниками, які саме і роблять його «людським». У період воєн, смут відсутність вказаних умов нерідко робила це існування «нелюдським». Саме тому, як справедливо зауважує А. В. Поляков, правопорядок завжди являє собою позитивну цінність, яка є протилежністю негативній цінності хаосу і безладу (аномії, анархії) [5, 319].

До речі, ситуація у політичній, ідеологічній та духовній сферах в Україні на поточний момент якраз і є красномовною ілюстрацією та підтвердженням того, що брак належного правопорядку у публічно-правовій сфері призводить до розбалансування політичних інституцій, стрімкого розмивання ідеологічного підґрунтя суспільної свідомості, деградації духовних чинників життєдіяльності українського суспільства, негативно відбивається на економічних процесах, а відтак, на добробуті населення та ін.

Наступним компонентом аксіології правопорядку має бути зрозуміння його співвідношення з правом — природним і позитивним. У рамках цієї статті немає можливості проаналізувати хоча б головні підходи до праворозуміння та їхнє значення для осягнення ціннісної природи правопорядку: це мало б стати предметом окремого дослідження. Раніше висловлені автором міркування, як видається, могли б бути корисними у таких розвідках [6].

Проте варто наголосити: феномен цінності правопорядку має природний характер, його витoki органічно пов'язуються з природними правами людини у безпечному, захищеному і впорядкованому існуванні, з виявами у ньому загальної і абсолютної справедливості природного права. Саме природноправова категорія справедливості наповнює правопорядок особливим ціннісним змістом — як такого стану правової впорядкованості, яким може користатися кожен як рівною потенційною можливістю до буття і самореалізації у рамках досягнутої суспільної якості правового життя.

Розмежування природного і позитивного права здебільшого мають доктринальну актуалізацію. В контексті ж правового буття саме правопорядок як втілене у реальність право поєднує природноправові і позитивноправові витoki і джерела у цілісну картину правового впорядкування суспільної життєдіяльності. А надалі вже уможливорюється теоретичне виокремлення «частки» впливу цих чинників на формування існуючої картини правопорядку, виявлення тенденцій щодо змін у їхньому співвідношенні та ін.

Саме правопорядок як «право у дії» розкриває право як «другу природу» (Ф. Шелінг), що має гарантуватися таким же очевидним і незмінним порядком, як і закони природи. Ця друга природа права набуває якості вищої приро-

ди саме тоді, коли у реальних людських відносинах домінує правовий закон. Отже, верховенство права є процесом і результатом виникнення соціально-правового устрою, для якого властива впорядкованість відносин між людьми на основі правового закону. Правопорядок як «закон природи» виникає і діє тоді, коли правова впорядкованість стає стійким, надійним і безумовним чинником життєдіяльності суспільних суб'єктів.

Безумовно, цінність правопорядку має своїми витокami соціальну та особистісну цінність права. Право становить нормативну передумову правового порядку, воно забезпечує впорядкованість життєдіяльності суспільства і безпеку буття особи. Але правопорядок хоч і виникає як «право у дії», тобто як реальне здійснення вимог права через відносини його суб'єктів, таким чином і розкриває потенційну здатність права до впорядкування суспільних відносин. У певний момент система правових відносин, яка ґрунтується на праві, набуває якісного стану, «інституціоналізується» у певний устрій правової життєдіяльності суспільства і набуває здатності до «власної» нормативності, тобто здатності позитивно впливати на правову свідомість і поведінку людей. Очевидно, ця якість правопорядку не має абсолютно відокремленого від права значення: саме воно є первинним джерелом нормативної сили. Але ж безсумнівною є і та обставина, що усталений, надійний і міцний правопорядок сам по собі є потужним чинником правомірної поведінки членів суспільства, є відносно самодостатнім феноменом з власними аксіологічними характеристиками, які заслуговують на подальшу ґрунтовну дослідницьку увагу правників.

Примітки

- * До цих пір єдиним монографічним дослідженням аксіологічної проблематики в українській юриспруденції залишається книга П. М. Рабіновича «Социалистическое право как ценность» (Л.: Вища шк., 1985. — 167 с.) Перевидання цієї праці у рамках проекту ОНЮА «Аптеология юридической думки» (Див.: Рабінович П. М. Социалистическое право как ценность. — 2-е изд., стереотип. — О.: Юрид. л-ра, 2006. — 167 с.) ще раз підтвердило високий інтерес до цієї проблематики.

Література

1. Рабінович П. М. Социалистическое право как ценность. — 2-е изд., стереотип. — О.: Юрид. л-ра, 2006. — 167 с.
2. Оборотов Ю. П. Теория государства и права (прагматический курс): Экзамен. справ. — О.: Юрид. л-ра, 2004. — 184 с.
3. Макаров К. В. Взаимосвязь общественной и индивидуальной правовой культуры в становлении гражданского правопорядка: Дис... канд. юрид. наук. — М., 2006. — 153 с.
4. Філософія права: Навч. посіб. / О. О. Балдура, С. А. Бублик та ін.; За заг. ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля. — К.: Юріком Інтер, 2000. — 336 с.
5. Поляков А. В. Общая теория права: Феноменолого-коммуникативный подход: Курс лекций. — 2-е изд., доп. — СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. — 845 с.
6. Крижанівський А. Ф. Право і правопорядок: грані співвідношення // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. / Редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; Відп. за вип. Ю. М. Оборотов. — О., 2006. — Вип. 29. — С. 12-18.